

IFS Info 4/1997

Roald Berg

**Nordisk samarbeid
1914-1918**

Innhold

Introduksjon	5
Tidligere forskning	5
Bakgrunn og utgangspunkt	6
De nordiske ministermøtene	8
Kongemøtene	8
En nøytral blokk	9
Norges ubåtkrise og det nordiske samarbeidet	10
Nordisk vareutveksling	11
Samarbeid og selvstendighet: Oppsummering og drøfting	12
Noter	15
Kilder og litteratur	18

Om forfatteren:

Roald Berg er dr. art. og førsteamanuensis ved Høgskolen i Stavanger. Han har tidligere utgitt bl.a. Norsk utenrikspolitikks historie, bd. 2, *Norge på egen hånd 1905-1920*, Universitetsforlaget 1995. Berg arbeider for tiden med bind 2 (1814-1905) i prosjektet Norsk forsvarshistorie.

Introduksjon¹

I 1916 trakk Hjalmar Branting følgende konklusjon av de nordiske ministermøtene under verdenskrigen: "Europa maa nu indse, at Skandinavien ikke vil bli et nyt Balkan."² I ettertid advarte på den annen side Norges første utenriksminister, Jørgen Løvland, mot "Skandinavismen i vor tid":

"Ministtermøterne" mellem statsministre og utenriksministre fra de tre land hadde sin grund i fælles nøytralitetspolitikk, mens krigen stod paa. Det var samraad om et fælles forhold og en fælles opgave, og det var ret og godt. Men naa maa det være slut. Det maa ikke i fremtiden bli instituert faste aarlige møter, ikke en fast "nordisk" institution.³

Mitt tema er det politiske samarbeidet mellom de tre nordiske lands regjeringer under første verdenskrig, ministermøtene.⁴ Jeg vil vise at de substansielle politiske resultater av møtene ikke var store. Jeg vil diskutere hvorfor resultatet av samarbeidet ikke ble større. Hvorfor var det på den annen side naturlig overhode å "samraa" med naboene i en krig der de tre land ikke nødvendigvis hadde sammenfallende interesser?

Svaret på det siste av disse spørsmålene har tilsynelatende sammenheng med at Skandinavia i løpet av det 19. århundre utviklet seg i retning av det som amerikanske systemteoretikere har kalt et "pluralistic security community",⁵ et begrep som i årene etter den kalde krigen er blitt relansert av enkelte historikere og statsvitere,⁶ parallelt med at studiet av *regioner* har utfylt den tradisjonelle fokuseringen på de globale statssystemene.⁷

Et "pluralistic security community" kan stikkordmessig defineres som et kulturelt basert system av stater hvor voldelig konfliktløsning og militære beredskapstiltak mot slike, er fraværende.⁸ Åpenbart dekker dette begrepet det 20. århundres politiske realiteter i de regionale relasjoner i Skandinavia.

Det synes imidlertid som at motsetninger, ikke samarbeid, har vært konstanter i Nordens historie.⁹ Den nordiske region har i moderne historie vært et område preget av politisk desintegrasjon heller enn

av integrasjon. Mellom 1800 og 1945 ble to stater oppslittet til fem. De regionale relasjonene har som kjent i denne perioden variert betydelig med ytterpunkter som spenner fra et visst militært samarbeid (i 1848), til den kalde krig i årene etter 1905.

Spriket mellom den systemteoretiske og harmoniserende innfallsvinkelen til studiet av de nordiske relasjonene, til det fragmentariserende perspektivet som et historisk lengdesnitt kan gi inntrykk av, er slående i forskningslitteraturen om den nordiske regionalismen. Jeg skal begynne med å gi en oversikt over tidligere forskning.

Tidligere forskning

Flere historikere og statsvitere har behandlet det nordiske krigstidssamarbeidet. Selv om få har gjennomført egne kildestudier, har det vært vanlig å framstille samarbeidet positivt. Raymond Lindgren fastslo således i sin klassiske studie om nordisk integrasjon at man i tre-kongemøtet i Malmö i 1914 kan se "the disappearance of the animosity of 1905". Krigstidens konge- og ministermøter var uttrykk for at den regionale integrasjonsprosessen som på 1800-tallet var "kept from realization by union discord, matured".¹⁰ "Ett gott förhållande rådde numera [1914-1918] till Danmark och Norge", heter det da også i en svensk grunnbok for historiestudenter.¹¹ I en doktoravhandling fra 1994 om det nordiske samarbeidets historie heter det endog at de tre land under stormaktenes krig "samlade sig ... til indre och yttre enighet".¹² Også på dansk side har konge- og ministermøtene vært framstilt som innledningen til "en ny fase" i forholdet mellom de tre land, selv om det må medgis at lite konkret kom ut av møtene.¹³ Norske historikere har karakterisert krigstidssamarbeidet som "intimt" og "av stor verdi" for de tre land.¹⁴

En norsk historikk om Den norske Foreningen Norden, uttrykker seg forsiktigere: Bakgrunnen for å etablere foreningene Norden var stormaktenes press under verdenskrigen, et press som "skapte et visst samarbeid" mellom de tre land om nøytralitets- og handelspolitikken.¹⁵ I den siste Norgeshistorien, også den utgitt i 1994, er det

nordiske krigstidssamarbeid ikke omtalt ut over at det opphørte i 1920.¹⁶

De fleste historikerne som særskilt har studert de tre land og verdenskrigen, har vært enige om at det ikke kom mye konkret ut av krigstidssamarbeidet. Men ministermøtene var nyttige som demonstrasjoner overfor de krigførende på viljen til å stå utenfor krigen, har man gjerne ment.¹⁷

Kanskje er det symptomatisk for vurderingen av ministermøtene at de historikerne som har studert de nordiske lands utenrikspolitikk under verdenskrigen, stort sett har behandlet det regionale samarbeidet overfladisk.¹⁸ Få - om noen - har imidlertid studert møtene systematisk.

Bakgrunn og utgangspunkt

Utgangspunktet for regionalt samarbeid under en europeisk krig var ikke det beste, verken geopolitisk eller historisk-psykologisk.

For det første hadde de tre nordiske land ulik geopolitisk, geografisk og økonomisk posisjon, som innebar at de under en stormaktskrig kunne få ikke sammenfallende interesser, selv om de hadde det samme utenrikspolitiske mål: nøytralitet, ikke-innblanding og sikring av forsyningene.

Norge lå med utenriksminister Løvlands ord "i Toppen af en Vinkel" mellom Englands og Tysklands flåtemakt. Nærheten til et mulig sjøkrigsteater innebar en risiko for at man kunne bli trukket inn i krigshandlinger. Integritetstraktaten av 1907 mellom Norge og stormaktene kunne ikke forebygge dette. Den omfattet nemlig ikke noen garanti av Norges nøytralitet i krigstid. Derimot ble det forutsatt at den britiske flåtes overlegenhet og britenes egen interesse var en implisitt «garanti» for Norge mot andre stormakter, en "garanti" som ble forsøkt forsterket ved valget av ny konge etter unionsoppløsningen i 1905; den danske prins Carl, gift med kong Edward VII's datter.¹⁹

Norge og Sverige var "siamesiske Tvillinger" i forsvarspolitisk forstand, het det gjerne i Norge med tanke på den tradisjonelle forestillingen om en russisk trussel mot Skandinavia, en trussel-forestilling som imidlertid ikke fikk dominere under utformingen av Norges utenrikspolitikk i årene etter

1905.²⁰ Sveriges utenrikspolitikk var derimot først og fremst bestemt av dets naboskap til den stormakt som i 1809 hadde fått hånd om Finland, et historisk forhold som sammen med økonomisk orientering disponerte for at Sverige graviterte mot Tyskland.²¹

Danmarks politiske orientering under en krigssituasjon var en funksjon av geografi og topografi. De danske sund var inngangen til Østersjøen. Følgelig var de i fokus for stormaktenes oppmerksomhet og ulike interesser. Hovedproblemet fra dansk side var at landet ikke lot seg forsvare mot et overmektig Tyskland.²² Den danske gravitering mot sør var derfor et uttrykk for nødvendigheten av ikke å utfordre Tyskland - samtidig som Danmark var avhengig av eksport vestover.²³

Et blikk på kartet kan altså kaste lys over hvorfor de nordiske naboenes nøytralitetspolitikk fikk så forskjellig utforming under krigen. Av historiske og geografiske grunner graviterte Danmark og Sverige mot Tyskland, mens Norge med sin store handelsflåte og lange Atlanterhavskyst ble trukket inn i den britiskdominerte ententens økonomiske krigføring i en slik grad at landets utenrikspolitikk er oppsummert i begrepet "den nøytrale allierte".²⁴ Den svenske og den danske tilpasningspolitikken overfor Tyskland ble innvarslet i de svensk-tysk og dansk-tyske militære forhandlinger omkring 1910.²⁵ De tre nordiske lands geostrategiske posisjon og politiske orienteringer var altså så ulike at man ikke kunne se bort fra muligheten av at de skulle havne på forskjellige side dersom deres felles mål, nøytralitet, måtte oppgis under stormaktenes krig.

Men politikk er ikke bare geografi og maktforhold. Heller ikke det jeg vil kalle de historisk-psykologiske forutsetninger for et regionalt nordisk samarbeid var gode i 1914.

Det var bare ni år siden den norsk-svenske unionsoppløsningen, da Danmark stod på Norges side. Den svenske bitterheten fra 1905 var ikke overvunnet, selv om det er på sin plass å minne om at denne bitterheten først og fremst var begrenset til de konservative politikere.²⁶ Fram til det svenske regimeskiftet i 1911, da de liberale overtok regjeringsmakten, forberedte da også det norske forsvaret seg på svensk militær revansje,²⁷ mens

det i den svenske forsvarsplanen av 1906 ble tatt til orde for et sterkt forsvar mot norskegrensen med den begrunnelsen at nordmennene utvilsomt ville benytte seg av en eventuell svensk-russisk krig til "anfall mot vårt land".²⁸ Den gjensidige norsk-svenske militære mistenksomheten overlevde sågar både det liberale gjennombruddet i Sverige og stormaktenes åpenbare kapprusting i årene før første verdenskrig. Helt fram til 1913 fant det således sted et visst militært etterretningssamarbeid mellom norske og russiske offiserer mot Sverige.²⁹ På det diplomatiske plan er perioden etter 1905 preget av store nordiske motsetninger og hyppige sammenestøt. Både de svenske og de danske reaksjonene på den norske diplomatiske aksjonen som førte fram til Integritetstraktaten, var ytterst negative. De internasjonale forhandlingene om Spitsbergens folkerettslige stilling var helt fram til 1914 preget av uforsonlig konkurranse mellom den norske og den svenske regjering.³⁰

Verken på norsk eller svensk side var motsetningene alltid begrunnet i reelle interesser, verken økonomiske eller militærstrategiske. Prestisje og sårede følelser kunne derimot ofte skinne gjennom. Ved en anledning begrunnet for eksempel den svenske utenriksminister sin motstand mot et norsk diplomatisk initiativ med følgende utbrudd: "Norge försöker behålla ledningen, men den skall vi snart taga ifrån er."³¹ Fridtjof Nansen, norsk diplomatisk ankermann de første årene etter 1905, stilte opp som et tilsvarende program at Norge skulle "få en ledende stilling i den skandinaviske politikk i fremtiden".³²

Selv om vi kan peke på adskillig kulturell tilnærming i årene fram mot 1914,³³ satte unionsoppløsningen bom for en rekke samarbeidstiltak som var kommet i gang på slutten av 1800-tallet. Lærermøtene stoppet for eksempel opp.³⁴ Først i 1912 ble den gjensidige norsk-svenske idrettsboikotten fra 1905 avløst av sportslig normalisering.³⁵

Det kanskje sterkeste uttrykket for den fortsatte norsk-svenske mistroen finner vi i Sveriges Riksdag dagen etter det østerriksk-serbiske krigsutbruddet i 1914.

Riksdagen diskuterte hvordan det offisielle Sverige burde stille seg til et privatfinansert min-

nesmerke over den hundre år lange norsk-svenske fredsperioden. Monumentet (som idag står på grensen mellom Magnor og Charlottenberg) var reist av fredsaktivister i de to land. Riksdagsdebatten gjaldt finansiering av en beskjeden offisiell deputasjon på avdukingsseremonien. Bevilgning ble gitt. Men et stort mindretall stemte mot med den begrunnelse at det ikke var "ett gemensamt interesse" å feire avdukingen av et monument som måtte tolkes som en "indirekt följd av händelserna 1905".³⁶ For store deler av den svenske riksdag og for den svenske regjeringen oppveide altså bitterheten fra 1905 de politiske skadevirkningene det ville ha å si nei til fredsaktivistenes monumentinitiativ.³⁷

Som nevnt var heller ikke forholdet mellom Danmark og Sverige særlig tillitsfullt i årene etter 1905. I forhold til Norge var det ingen åpenbare motsetninger. Men de danske myndigheter så med mistenksomhet på nynorskbevegelsen og særlig på dens nære kontakter med islandske og færøyske selvstendighetsmenn. Nynorskbevegelsens mål var å skape et eget norsk skriftspråk til avløsning for det eksisterende skriftspråket, som på det nærmeste var dansk. Det nye norske språket skulle bygge på norske dialekter og det gamle norrøne språket, som i noen grad kunne sies å ha overlevd på Island og Færøyane. Dette er bakgrunnen for at den danske minister i Kristiania karakteriserte nynorskbevegelsen som "halvforrykt ... Chauvenisme, der giver sig Udslag i et intensivt Had mod Danmark og alt hvad dansk er". Det alvorligste, påpekte den danske diplomaten i 1908, var at Norges første utenriksminister personlig var tilhenger av nynorskbevegelsen.³⁸ Jørgen Løvland ble da også formann i nynorskbevegelsens hovedorganisasjon, Norigs Maallag, etter at han gikk av som utenriksminister og regjeringssjef. Det indre sambandet mellom hans virksomhet som utenriksminister og hans arbeid som nynorskpolitiker stod klart for den danske minister: Nynorskmenne og Løvland arbeidet for den kulturelle løsrivelsesprosess fra Danmark "efter at være blevet [det politiske] Fællesskabet med Sverige kvit".³⁹

Men på tross av den gjensidige mistenksomheten som det her er gitt eksempler på, og på tross av de ulike økonomiske og utenrikspolitiske interessene til de tre land i årene forut for 1914, ble det

altså opplevd som naturlig for de tre regjeringer å søke sammen da de internasjonale omgivelser ble truende.

De nordiske ministermøtene

Det ble avholdt i alt seks møter mellom de nordiske utenriksministrene under første verdenskrig. Statsministrene deltok på fem av dem. Statsoverhodene møttes på to av dem, i Malmö i 1914 og i Kristiania i 1917.⁴⁰ Jeg skal ikke gjennomgå disse møtene kronologisk, men behandle dem tematisk og endatil begrense meg til noen få, men etter min mening, de viktigste politiske temaer. Jeg skal først se på kongemøtet i Malmö i 1914 og dra trådene derfra til kongemøtet i Kristiania i 1917. Dernest vil jeg analysere Sveriges mangeårige forsøk på å få sine naboer med på en eller annen form for felles opptreden overfor de krigførende. Jeg vil se på en svensk og dansk diplomatiske intervensjon i en norsk-tysk krise høsten 1916. Til slutt skal jeg forsøke å veie forholdet mellom retorikk og realitet i den internordiske vareutvekslingen mot slutten av krigen.

Kongemøtene

Den europeiske storkrigen fikk et momentant resultat på den skandinaviske halvøy, nemlig den såkalte norsk-svenske august-avtalen i 1914 om ikke å skyte på hverandre. Avtalen ble, karakteristisk nok, møtt med mistenksomhet i Danmark. Utenriksminister Scavenius tolket det faktum at ikke Danmark var invitert til denne nordisk "enten-ten", som et fornærmende uttrykk for at Danmark var avskrevet som tysk interesseområde.⁴¹ Kong Gustavs⁴² invitasjon til et nordisk kongemøte - i Malmö - ble derfor bare med nød og neppe akseptert fra dansk side: det avgjørende argument for å gå med på møtet, var at Sverige og Norge allerede hadde blitt enige om det. Men verken den danske utenriksminister eller hans konge, og heller ikke dennes norske kollega, hadde noen tro på at møtet ville gi resultater av politisk verdi.⁴³

Malmö-møtet dannet mønster for det nordiske

regjeringssamarbeidet: Sverige presset på, gjerne ved å forsøke å spille de to andre lands regjeringer ut mot hverandre; disse holdt igjen, men lot seg presse til å delta på møtene for samholdets skyld.⁴⁴

Det kom ganske riktig ikke mye substansielt ut av Malmö-møtet.⁴⁵ Vi må likevel stoppe opp ved grunnleggende internt-nordiske implikasjoner som sprang ut av de symbolske og seremonielle forviklingene som gikk forut for møtet.

Stedsvalget var det første stridstemaet i det nordiske krigstidssamarbeidet. Gustavs opprinnelige forslag, Stockholm, ble straks avvist, men til en del svenske politikeres store lettelse. Et kongemøtet ville nemlig innebære anerkjennelsen av kong Haakon fra det svenske kongehusets side - i så fall en viktig norsk nasjonal begivenhet. Derfor noterte den konservative, tidligere statsminister Lindman sin tilfredshet med de norske protester som innløp mot Stockholm som eventuelt møtested; protestene var en sikkerhet mot at nordmennene kunne kreve kongelig svensk gjensitt til sin hovedstad.⁴⁶ Kong Gustavs Malmö-møte ble imidlertid fulgt opp av kongemøtet i Kristiania tre år senere. Kong Gustavs besøk i Norges hovedstad måtte også gjengjeldes, og ble det ved at kong Haakon gjestet Stockholm i 1918. Dette sistnevnte kongemøtet var et helt og holdent upolitisk og "moderne" kongebesøk uten snev av den kongelige utenrikspolitik som Gustavs Kristiania-besøk hadde hatt året før.⁴⁷ Den moderne tids høflighetspregede statssjefdiplomati mellom gjensidig anerkjente stater var dermed introdusert i Skandinavia for første gang. Norge var akseptert av Sverige som en likeverdig part i den nordiske politikk.

Lindman oppsummerte at resultatet av Malmö-møtet ble magert, skjønt flere "reella saker" ble løst. For det første fikk kong Gustav ryddet av veien rykter om svenske overfallsplaner mot Danmark, rykter som kong Christian angivelig hadde trodd på.⁴⁸ For det andre antydte utenriksminister Scavenius at Danmark under visse forutsetninger kunne tenkes å gå sammen med Tyskland. Dessuten hadde kong Haakon gitt inntrykk av å ha "svårigheter" med å få sine ministre med på en pro-britisk nøytralitetspolitikk.⁴⁹ De politiske implikasjoner av disse to siste betroelsene var viktige.

Lindmans dagboksopptegetninger må behandles med en viss skepsis. Han var ikke til stede under Malmø-møtet. Men hans opptegetninger kan tyde på at de svenske myndigheter under det første kongemøtet hadde fått inntrykk av at en svensk-ledet regional nøytralitetspolitikk kunne få oppslutning. Fra mars 1917 overtok han dessuten selv som ny utenriksminister hovedansvaret for Sveriges Norden-politikk.

En nøytral blokk

Sverige hadde ambisjoner om å etablere en blokk av nøytrale under verdenskrigen. Hensikten var å styrke de nøytrales forhandlingsposisjon overfor de krigførende med tanke på forsyningsproblemene og med tanke på den etterfølgende fredskonferansen. Dessuten hadde den svenske regjering ambisjoner om å påvirke krigføringen. Forsøkene på å etablere en nøytral blokk under svensk ledelse fulgte ministermøtene krigen ut. Her skal jeg kortfattet referere hvordan de svenske initiativene ble motarbeidet.

Allerede høsten 1914 forsøkte Sverige å få de to andre lands regjeringer med på et felles nordisk initiativ for å få avholdt en konferanse av de nøytrale med den hensikt å styrke de nøytrales posisjon vis a vis de krigførende.⁵⁰ Forsøket strandet på norsk og dansk motstand, men det ble ikke oppgitt. I mars 1916 gjentok nemlig Sverige sitt forslag under henvisning til at fredspolitikere i de tre land krevde en aktiv fredspolitik.⁵¹ Den svenske regjering truet med på egen hånd å invitere til en slik konferanse dersom nabolandene ikke støttet forslaget. Norges og Danmarks regjeringer lot seg imidlertid ikke skremme. En forklaring på deres standhaftighet var at det innløp britiske og franske advarsler mot avholdelsen av en nordisk-ledet nøytralitetskonferanse "som mer eller mindre arrangeredes av Sverige". En slik konferanse ville bli oppfattet som "rettet mot ententens og særskilt Englands blokadepolitikk", ble det sagt fra ententens side.⁵² Den norske regjering ble uttrykkelig bedt om å forhindre sammenkallelsen av en nøytral konferanse. Det greide den øyensynlig også. Etter ministermøtet høsten 1916 kunne nemlig utenriks-

minister Ihlen oppsummere at ingen beslutning var blitt tatt om sammenkallelse av noen generell nøytralitetskonferanse, men at drøftelser om sakskart og omfang skulle ta til i Stockholm.⁵³ Også denne planlagte for-konferanse rant ut i sanden.⁵⁴ Den norsk-danske filibusterpolitikken lyktes, kort sagt.

Jeg skal ikke her gå nærmere inn på hvorfor ententemaktene reagerte så negativt på de svenske utspillene. Jeg skal bare minne om at kong Gustav i 1915 hadde forsøkt å forhindre at Italia gikk med i krigen ved å true de italienske myndighetene med at Sverige i så fall kunne komme til å gå inn i krigen på tysk side. Denne trusselen ble av ententemaktene satt i sammenheng med det nordiske kongemøtet i Malmö den foregående høsten. Det svenske storpolitiske initiativet overfor Italia kunne altså oppfattes som et resultat av Malmö-møtet.⁵⁵ Åpenbart var denne type politisk aktivisme ikke i overensstemmelse med verken norske eller danske interesser. Tvert imot var det naturlig at man var lydhøre for ententens advarsler mot svenske initiativ.

Men Sverige kom med nye initiativ også etter at den pro-tyske statsminister Hammarskjöld ble avløst av den mer ententevennlige regjeringen Swartz, hvor altså Lindman var utenriksminister. På ministermøtet i mai 1917 tok Sverige opp igjen forslaget om en nøytral konferanse. Denne gang svarte de norske representantene med å videre-sendende forslaget til de nordiske interparlamentariske grupper.⁵⁶ Men Sverige gav ikke opp. Konferanseforslaget ble enda en gang drøftet på kongemøtet i Kristiania høsten 1917. Resultat ble denne gangen at de tre regjeringer i mars 1918 oppnevnte nasjonale komiteer med mandat å utarbeide program for varetakelsen av de nøytrales fellesinteresser ved fredsslutningen, særlig i forbindelse med arbeidet for en framtidig internasjonal rettsordning.⁵⁷ Dermed var Sveriges arbeid for å samordne de nøytrales politikk *under krigen* omsider torpedert.

I mai 1918 la de nasjonale komiteene fram en felles innstilling, hvor de tilrødde at de tre regjeringene burde ta initiativ til en felles nøytral konferanse til forberedelse av felles opptreden på den fredskonferansen som måtte følge *etter* krigen.⁵⁸ Følgende fire emner egnet seg etter komiteenes

mening for meningsutveksling og samordning: institusjonalisering av folkerettskonferanser; obligatoriske forhandlinger under internasjonale tvister; etableringen av en fast internasjonal domstol; og en meklingsinstitusjon.⁵⁹ Derimot vurderte man det som urealistisk å føre opp obligatorisk voldgift som forhandlingstema på en forberedende konferanse mellom de nøytrale.⁶⁰ Førkrigstidens freds- og nedrustningsforhandlinger, særlig Haag-konferansens i 1907, hadde vist at det var urealistisk å forsøke å binde stormakter såvel som småmakter til å løse samtlige tvistigheter ved voldgift.⁶¹

Innstillingen ble behandlet på ministermøtet i juni 1918 og igjen avvist av den norske regjering, men med nye argumenter. Statsminister Gunnar Knudsen uttrykte nå nemlig skuffelse over at komiteene ikke hadde gått lenger og tatt med blant annet obligatorisk voldgift på listen over egnede forhandlingstemaer.⁶² Ved på denne måten å forlange et mer ambisiøst og dermed mindre realistisk program for den påtenkte konferansen, torpederte den norske regjering nok en gang det opprinnelig svenske initiativet. Saken ble nemlig igjen utsatt. Først like før krigen sluttet samtykket den norske regjering i at den svenske regjering fikk innkalle de nøytrale til en konferanse med tema som angikk framtiden. Også det ble mislykket.⁶³ Det mangeårige arbeidet med å samordne de nøytrales politikk overfor de krigførende løp altså ut i sanden. Forklaringen var først og fremst den seige norske motstanden.

Sverige ville også mekle mellom de krigførende, en fredsaktivistisk politikk som utløste instinktiv motstand fra dansk og særlig fra norsk side. På ministermøtet høsten 1916 ble da også de tre regjeringene enige om at det var for risikabelt for små land å involvere seg i aktiv meklingspolitikk mellom stormakter i krig. Men bare et halvt års tid senere støttet de tre den såkalte wilsonske fredsnote. President Wilsons fredsutspill var en oppfølging av en tysk fredsføler som ble utsendt på et tidspunkt da krigslykken gikk sentralmaktene imot, eller med andre ord, da ententemaktene hadde framgang. Følgelig var den amerikanske noten meget upopulær hos ententemaktene. En nordisk støtteerklæring ville straks bli tolket som en indi-

rette støtte til Tyskland.

Forklaringen på at Danmark og Norge likevel lot seg bevege til å medundertegne en støtteerklæring til den amerikanske fredsnoten, var nok en gang svensk press.⁶⁴ Statsminister Hammarskjöld greide å spille den norske og den danske utenriksminister ut mot hverandre med så brutale diplomatiske midler at han i et privat brev til den norske utenriksminister Ihlen fant å måtte be om unnskyldning.⁶⁵ Det med den svenske historikeren Torsten Gihls ord "diktatoriska sätt" som Hammarskjöld gjennom sin regjeringstid forsøkte å lede det nordiske samarbeidet på, utløste eksplosive reaksjoner i nabolandene.⁶⁶

Ved juletider 1916 var altså de svenske solo-utspill og forsøk på under svensk ledelse å omgjøre nordisk nøytralitetspolitikk i aktivistisk retning, i ferd med å kjøre det nordiske samarbeidet i grøften. Et fullstendig havari ble avverget bare fordi den norske og den danske regjering så en viss nytte i det inter-nordiske økonomiske samarbeidet. I tillegg fryktet de to regjeringene at konsekvensene av et fullstendig nordisk brudd kunne bli uoversiktelige under en krig som i seg selv var uoversiktelig.⁶⁷ Den norske vestorienterte nøytralitetspolitikken hadde nemlig som nevnt den ytterste konsekvens at Norge, hvis det var uomgjengelig nødvendig, ville måtte gå med i krigen på britisk side, mens den svenske tysk-orienterte nøytralitetspolitikken hadde den motsatte reserveposisjonen. - Det fortsatte nordiske samarbeidet bygde altså like lite som i tidligere tider på tillit, men på mistenksomhet. Det finner vi nok en indikasjon på i de reaksjoner som ble utløst da Sverige forsøkte å hjelpe Norge ut av en alvorlig krise.

Norges ubåtkrise og det nordiske samarbeidet

Høsten 1916 trappet Tyskland opp ubåtkrigen. Det rammet Norges handelsflåte hardt, så hardt at man kunne få inntrykk av at tyskerne særlig var ute etter norske handelsskip. Ubåtene benyttet imidlertid den norske skjærgården som gjennomfartsled på sin vei ut i Atlanterhavet. For å få en slutt på at det norske sjøterritoriet på denne måten indirekte ble dradd inn i krigen, utstedte den norske regjering i

oktober en resolusjon som forbød gjennomfart av fremmede ubåter. Det utløste en dramatisk diplomatisk krise med Tyskland. Det ble truet med krig. Det ble krevd handelspolitiske innrømmelser. Slike innrømmelser kunne ikke den norske regjering gi. Det meste av den norske eksporten var nemlig under ententens kontroll som følge av at såvel næringslivet som regjeringen hadde blitt tvunget til å undertegne meget harde handels- og forsyningsavtaler med britene. Britene bidrog ytterligere til å øke dramatikken med å stille i utsikt militær assistanse til Norge hvis krigen skulle bli utvidet.⁶⁸ Nervøsiteten var stor i alle de tre nordiske hovedstedene. Den danske utenriksminister betrodde en norsk politiker at begge de verst tenkelige utganger på krisen også ville ramme Danmark. En ytterligere opptrapping av ubåtkrigen ville ramme de danske forsyningene. Et tysk militært angrep ville føre Norge over på britisk side og Danmarks situasjon ville bli "omtrent umulig".⁶⁹

Dette var bakgrunnen for at både Danmark og Sverige intervenerte diplomatisk overfor de krigførende. Den danske utenriksminister appellerte til britene om å hjelpe Norge ut av knipen ved å slakke på sine forsyningsavtaler, slik at Norge hadde noe å forhandle med Tyskland om.⁷⁰ Den svenske utenriksminister gjorde det klart overfor Berlin at Sveriges forhold til Tyskland ville bli "prekært, hvis den tyske regjering gaar til Yderligheder". Den svenske pressen støttet Norge høyløyd.⁷¹

Det er imidlertid interessant at den svenske forbønnen for Norge i Berlin, kom ubedt. Norges regjering søkte ikke støtte fra sine naboer. Det at den norske regjering under den mest alvorlige kontroversen med Tyskland avstod fra å søke støtte fra naboene, av hvilke den ene ble antatt å ha nære forbindelser med Tyskland, viser hvor liten tiltro det var til en felles nordisk politikk - eller hvor stor mistroen var. Danmarks utenriksminister, Scavenius, utla til og med den svenske intervensjonen i Berlin i ubåtkrisen som "et Udtryk for den traditionelle svenske Politik, der kræver at have et Ord med at sige for hele Halvøens vedkommende".⁷² Selv under en av de alvorligste trusselsituasjoner mot Skandinavia i det 20. århundre kom den gamle frykten for svensk dominans til syne.

Nordisk vareutveksling

Jeg tror vi finner spor etter mistro også i den delen av det nordiske krigstidssamarbeidet som i ettertid har blitt bedømt som mest vellykket: det økonomiske samarbeidet under siste del av krigen.

Samarbeidet tvang seg fram som følge av at forsynings situasjonen ble vanskelig. På ministermøtet i mai 1917 ble det løftet opp på regjeringsplan.⁷³ Også her synes det som om Sverige gikk foran og at særlig Norge holdt igjen, naturlig nok, fordi Norges næringsliv altså satt temmelig fast i avtaler med ententen. Ententen advarte da også her. Utenriksminister Ihlen forsikret britene at han ville sørge for at Norge ikke ble dradd inn i "any engagement political or commercial" med sine nordiske naboer.⁷⁴ Men til tross for Ihlens løfter til ententen, ble det etter konge- og ministermøtet i Kristiania høsten 1917 nedsatt nasjonale kommisjoner med mandat å substansialisere det nordiske varebyttet og deretter undersøke mulighetene for økonomisk samarbeid også etter krigen.⁷⁵ Avisene på norsk side kommenterte at det nordiske økonomiske samarbeidet ikke lenger var "en frase, men en realitet".⁷⁶ Men samtidig understreket de at Norges forsyningspolitikk utelukkende måtte føres "etter vore interessers rene nationale linje".⁷⁷

Ser vi på den faktiske nordiske vareutvekslingen 1914-18 kan vi peke på en stor økning.⁷⁸ Den internordiske andelen av de tre lands import ble fordoblet for Norges del (fra 13,5% i 1913 til 28 % ved utgangen av 1918), nesten tredoblet i Sverige (fra drøyt 9 % til drøyt 24 %), og mer enn tredoblet for Danmarks del (fra 9,3 til 29,9 % av samlet import). Et første inntrykk kan altså være at de politisk-retoriske beslutninger om å øke varebyttet faktisk ble realisert.

Wilhelm Keilhau har imidlertid pekt på at de økonomiske motivene for økt samhandel i siste halvdel av krigen var tilstrekkelig sterke til "at en betydelig økning i samhandelen vel hadde fundet sted selv om den ikke var blit opmuntret av statsorganisationer".⁷⁹ Også den svenske industrimannen Sven K. Stockman forklarte det økte varebyttet med krigstidens vareknapphet, ikke politiske beslutninger på ministermøtene. Handels sjøfarten ble jo rammet av krigføringen. Normal

utenomnordisk eksport ble vanskeliggjort, og fraktene steg slik at også av denne grunn ble det en nærliggende bedriftsøkonomisk nødløsning å øke den nordiske samhandelen.⁸⁰ En indikasjon på at det nordiske varebyttet var en nødløsning kan vi kanskje finne i det faktum at den norske varebytteorganisasjon, Statens Varebytteraad, ble nedlagt så snart det var hjemmel for å gjøre det, nemlig i 1921.⁸¹ Det nordiske varebyttet kom raskt ned igjen på det nivå det hadde hatt før 1914. Heller ikke det økonomiske samarbeidet på regjeringsplan synes med andre ord å ha hatt noen stor betydning.

Samarbeid og selvstendighet: Oppsummering og drøfting

Utbyttet av de nordiske ministermøtene var magert. På den annen side ble - og blir - det oppfattet som naturlig at møtene ble avholdt. Samtale og ikke det motsatte var blitt - og blir - framstilt som en nordisk dyd. Et visst politisk samarbeid ble tilstrebet av alle de tre regjeringene, selv om det var stor forskjell mellom på den ene side Sverige og på den andre side Norge og Danmark med hensyn til hvor langt et slikt samarbeid burde gå. Den forskningslitteraturen som jeg innledningsvis gav et riss over, reflekterer denne dobbeltheten: Det faktum at de nordiske møtene ble avholdt, at samarbeid og kontakt ble innledet, kan framheves som uttrykk for godt naboskap. Møtenes relative innholdsløshet kan på den annen side gi støtte for en neglisjerende framstilling av det nordiske samarbeidet under verdenskrigen. Jeg vil i dette avsluttende avsnitt drøfte både hvorfor resultatene av det nordiske krigstidssamarbeidet ble så små, og hvorfor det var naturlig å søke sammen under den europeiske storkrigen. Jeg skal begynne med å diskutere årsakene til de begrensede resultatene av samarbeidet. I det vesentlige vil jeg holde meg til de to land som representerte ytterpunktene i henholdsvis vilje og uvilje til samarbeid, nemlig Sverige og Norge.

De internasjonale rammer for regionalt samarbeid var, for det første, trange. Første verdenskrig utviklet seg til noe i nærheten av en total krig som også omfattet handelspolitikken. De krigførende tolererte i prinsippet ikke liberalismens klassiske

nøytralitetsbegrep med dets påbud om statlig ikke-innblanding og forretningslivets frihet.

En samordnet nordisk politikk utfordret særlig ententen. Blokademyndighetene i London og Paris fryktet at det ville bli vanskeligere å kontrollere en svensk-ledet nordisk blokk enn tre individuelle småstater. Derfor fulgte britene de nordiske ministermøtene med argusøyne. De unnlot heller ikke å gjøre klart for Norges regjering at det regionale samarbeidet skadet såvel britenes interesser som Norges. Norge var lydør for de britiske argumenter fordi landet var forsvarsløst overfor britisk press. Befolkningen såvel som industrien var nemlig avhengig av britiske forsyninger. Handelsflåten seilte på hav som var kontrollert av den britiske marinen. Dessuten hvilte Norges sikkerhet både på kort og på lengre sikt i britenes egen interesse. Forestillingen om "den britiske garanti" hadde endelig en ideologisk komponent. Når Norge ble tvunget til å velge side i handelskrigen, var valget lett for en sjøfartsnasjon som var like avhengig av det liberal-demokratiske frihandels-systemet som de vestlige krigførende stormaktene selv.⁸²

Sverige hadde mest og Norge hadde minst å vinne på en samordnet nordisk politikk, fordi Norges og Sveriges nasjonale og økonomiske interesser gikk i forskjellige retninger. Verdenskrigens erfaringer hadde vært "en eneste stor kontraprøve paa rigtigheten av det, som skedde i 1905", oppsummerte derfor en norsk avis.⁸³ De to lands ulike sikkerhetspolitiske og utenriksøkonomiske interesser og orienteringer hadde både før og etter 1905 vært et rammeverk for norsk unions- og deretter utenrikspolitikk.

Norges Norden-politikk 1914-18 kan sammenfattes i begrepet grensegang til forskjell fra den tilpasningspolitikken som var nødvendig overfor ententens krav.⁸⁴ Et tett nordisk samarbeid ville ikke la seg forene med Norges interesser - og heller ikke Danmarks. En felles nordisk politikk ville nemlig bli sør-vendt, slik en selvstendig norsk politikk ble vest-vendt. Den britiske minister i Kristiania oppsummerte:

Norway and Sweden will remain back to back geographically with divergent political and

commercial interests, and Denmark will still have an overwhelming neighbour in Germany...⁸⁵

Hovedforklaringen på at samarbeidet ble så begrenset, må først og fremst søkes i de tre nordiske lands ulike politiske og økonomiske interesser.

Ministermøtene kunne på den annen side tolkes mer positivt - som "enighedsdemonstrasjoner"⁸⁶ som burde tjene som «forbillede» for Europa.⁸⁷ Ikke bare Branting sammenliknet Norden med Balkan. En norsk avis forklarte:

Av kulturelle, økonomiske og politiske grunde vil de vaakne og oplyste folk i Norden av al magt motsætte sig at Skandinavien gjøres til et Balkan.⁸⁸

Balkan ble en metafor på hva Skandinavia *ikke* var. Slik hadde det vært lenge. Høsten 1905, mens norske og svenske militære styrker lå kampklare og siktet på hverandre, beroliget verdenspressen at de norske og svenske politikerne i Karlstad nok ikke ville la sine folk "synke ... ned på et Balkan-standpunkt".⁸⁹ London-avisen The Times sammenliknet den skandinaviske unionskrisen med en samtidig konstitusjonell krise i Habsburg-monarkiet. Avisen konkluderte at hvis ungarerne fulgte nordmennenes eksempel og brøt ut av fellesskapet med Østerrike, ville det bli europeisk krig, mens den skandinaviske krisen nok ville bli løst i minnelighet.⁹⁰

Både datiden og ettertiden har måttet erkjenne at forskjellen i politisk kultur mellom de to regionene i nord-Europa og i sør-øst var påtakelig. De tre nordiske land, som etter 1918 er kjent som Skandinavia, har vært et "pluralistic security community" i den forstand at krig dem imellom er utenkelig. Med unntak av mindre diplomatiske sammenstøt om Åland-spørsmålet (mellom Sverige og Finland) og om Grønland (mellom Norge og Danmark) har det 20. århundre oppvist en vennskapelig nordisk regionalisme som endog er blitt utbygd til en viss integrasjon på enkelte områder, blant annet ved den institusjonaliseringen av det nordiske minister- og parlamentarikersamarbeid som Jørgen Løvland advarte så sterkt imot i 1920-årene. Samtidig har

ikke det regionale samarbeidet fått diktere de tre skandinaviske lands selvstendige kurs i internasjonal politikk. Mens den interne idyll preger regionen, står Skandinavia som kjent mer sikkerhets- og næringspolitisk splittet mot slutten av det 20. århundre enn ved århundrets begynnelse. Karakteristisk nok har det atlantisk orienterte Norge fundamentert sin sikkerhetspolitikk i NATO; Sverige har formalisert sin tradisjonelle sydorientering i EU; og Danmark har logisk nok valgt en dobbel sikring med medlemskap begge steder.

Hva kan årsakene være til de manglende substansielle resultater av det høylydt hyllede nordiske samarbeidet under første verdenskrig? Og hva skyldes den internt-regionale idyllen som ble grunnlagt i og med krigstidens ministermøter?

Et skandinavisk særkjenne synes i årene omkring 1914 å ha vært demokratiske tradisjoner og faste prosedyrer for framforhandlede kompromisser mellom de regionale politiske ledere. I tillegg var store tvistigheter om grenser og ressurser ikke-eksisterende. Evert Vedung har konkludert at den viktigste årsaken til at unionsoppløsningen i 1905 endte med fredelig enighet og ikke med krig, var fraværet av "ett påtaglig motiv" for et væpnet oppgjør.⁹¹ En annen svensk historiker, Krister Wahlbäck, har videre pekt på at den nordiske regionen i motsetning til den balkanske, aldri var underlagt fremmede imperier; at det i de tre land mot slutten av 1800-tallet kunne gjennomføres en rask industrialisering kombinert med konsens om demokratiske reformer; samt at de tre land var relativt like i størrelse og makt - eller i det minste at den største part, Sverige, var "sufficiently strong to irritate its neighbours, but not to dominate them".⁹²

Flere historikere har imidlertid konstatert at i et noe lengre tidsperspektiv har de nordiske lands samarbeidsvilje og -evne fluktuert i takt med spenningsnivået i den omkringliggende verden. Mens et visst samarbeid preget første verdenskrig, var de tre lands regjeringer uten kontakt under den andre verdenskrig. "There does not seem to be any independent impetus inside the Nordic countries themselves towards Nordic cooperation", har Bo Stråth konkludert.⁹³

Forklaringen både på det relativt harmoniske regionale forholdet i Norden under første verdens-

krig og de manglende substansielle resultater av samarbeidet må imidlertid trolig forstås både på bakgrunn av de rammer som stormaktene gav for samarbeid, og som resultat av de tre regjeringers egen vilje. De historiske minnene om såvel den svenske som den danske unionsperiode forklarer hvorfor nordmennene var på vakt mot et samarbeid med Danmark - og særlig med Sverige. Et for sterkt samarbeid kunne reversere frigjøringsverket i 1905. Denne defensive aktpågivenheten kom klart til uttrykk både i pressen og i Stortinget i situasjoner da man heller kunne vente vennlig åpenhet.

Under kongemøtet i Kristiania i 1917, som selvsagt ble utlagt som det ypperste uttrykk for at sårene fra 1905 var grodd, advarte norske aviser at det ikke var "samrøring" men "samarbeid" det dreide seg om.⁹⁴ Ikke "paa noget punkt" måtte "landets ledelse ... flyttes ut over landets grænser", het det.⁹⁵ Og etter ministermøtene ble utenriksministeren forhørt av Stortinget om at så ikke hadde skjedd. Utenriksminister Ihlen forsikret etter Malmö-møtet i 1914: "[V]i har ikke bundet oss ... [;] møtet ... har ikke ført med sig noget bånd på vår hele og ubeskårne frihet. Vi står fullstendig likeså ubundne alle tre efter møtet som før møtet".⁹⁶ Også på det økonomiske området førte Stortinget skarp kontroll med at grensene for det nordiske samarbeidet ikke ble overtrått under en krig da regjeringen måtte inngå meget vidtrekkende avtaler med ententemaktene, avtaler som i høy grad la bånd på Norges frihet. Den norske vaktomheten bidro avgjørende til at ministermøtene ikke ble konstruktive verksteder for å utarbeide felles mottiltak mot de krigførendes krav.

Svensk presse unnlot ikke å påpeke at den norske grenseangspolitikken mot nordisk samarbeid stod i kontrast til ettergivenheten overfor ententemaktene. Den hånet både Danmarks og Norges ufrie utenrikspolitikk, Norge "genom vasalskapet under England", Danmark ved å agere som "ententens lakej".⁹⁷ Rimeligvis gremmet man seg over insinuasjoner som disse. Men et nordisk samarbeid, og først og fremst et samarbeid med Sverige, framstod som enda mindre fristende: Det ville kunne bety svensk dominans og kontroll. "[V]i mindes let, at med historien om de nordiske unioner begynner historien om, hvordan vi lot det

norske rike forfalde", forklarte en av dem som beklaget at krigstidssamarbeidet ikke var blitt lettere.⁹⁸

Trolig finner vi en viktig forklaring på begrensningene i det nordiske krigstidssamarbeid på dette historisk-psykologiske plan. Hovedlinjen i norsk politikk det første ti-året etter 1905 var å forsvare det som var vunnet i 1905 - å konsolidere frigjøringsverket og selvstendigheten. Denne hovedlinjen kommer til uttrykk i det store juridiske forsvarsverket som i årene etter 1905 ble bygd opp til forsvar av de norske naturressursene mot utenlandsk oppkjøp, konsesjonslovene. Hovedlinjen kommer videre til uttrykk i nynorskpolitikken, som skulle legge grunnlaget for den kulturelle separasjonen og selvstendigjøringen fra Danmark. Gjennom en hardhendt minoritetspolitikk i Nord-Norge skulle landets ikke-norske minoriteter fornorskes samtidig som urbefolkningens landområde i nord skulle koloniseres.⁹⁹ Krigstidens samarbeid og krigstidens vakthold om grensene for dette samarbeidet kan ses i dette lys.

Mens verdenskrigens press nødvendiggjorde en midlertidig tilpasning til stormaktenes krav og dermed en midlertidig oppgivelse av den fulle nasjonale kontrollen over landets ressurser, ble det nasjonale byggende arbeidet fortsatt, ikke avbrutt, på de områder som ikke var direkte berørt av stormaktenes krigføring. Konsesjonsloven av 1917 var for eksempel strengere enn de tidligere konsesjonsbestemmelsene. Koloniserings- og nyryddingsarbeidet blant annet i de samiske områdene i nord, skjøt fart i krigsårene.¹⁰⁰

Grenseangspolitikken overfor de skandinaviske broderriker, herunder Norges manglende vilje til et substansielt samarbeid under svensk ledelse, går inn i dette mønsteret. Men her ble effekten ikke bare å demonstrere samhold utad. Hovedresultatet av det nordiske krigstidssamarbeidet ble nemlig at hele den skandinaviske regionen ble konsolidert ved at også regionens yngste stat, Norge, ble likestilt i kraft av egne interesser. Ved at den norske regjering først og fremst tok hensyn til egne, nasjonale interesser, ble Norden styrket som et ikke-Balkan-et «pluralistic security community». Den norske grensedragingspolitikken overfor de nordiske naboene 1914-1918 hadde den viktige politiske

implikasjon at det nordiske statssystem som i 1905 hadde avløst det statssystem som Karl Johan og stormaktene hadde diktert i 1814, ble konsolidert og normalisert.

Noter

1. Foredrag ved det 23. Nordiske Historikermøtet, Tammerfors august 1997. En tidligere utgave ble presentert som prøveforelesning til dr.art.-graden ved Universitetet i Bergen den 27. januar 1995. Manuskriptet har deretter blitt bearbeidet i lys av kildemateriale som jeg dengang ikke hadde tilgjengelig. Jeg takker Svein Olav Hansen, Eva Jakobsen og Tom Kristiansen for nyttige kommentarer, den førstnevnte også for verdifullt kildemateriale som han stilte til min disposisjon.
2. Norske Intelligenssedler 4/3-16.
3. Tidens Tegn 30/7-27.
4. Den nye staten i den nordiske regionen, Finland (desember 1917) samt Island (desember 1918), vil jeg holde utenfor. Det er symptomatisk for de tre skandinaviske regjeringers holdning til den nye finske stat at man ikke vurderte å invitere finnene til det siste ministermøtet under krigen (i juni 1918). Derimot søkte man samarbeid med et fjerde land, som samtidens krigførende gjerne regnet sammen med Norge, Danmark og Sverige som *The Northern Neutrals*, nemlig Nederland. Dette var en samlebetegnelse på de nord-europeiske nøytrale, og ikke en politisk regional betegnelse. Nederland ble forsøkt trukket med i det nordiske samarbeidet, men stort sett uten hell. Vi kan altså se bort også fra dette land under den videre drøftingen, slik at vi sitter igjen med de land vi idag kjenner som Skandinavia.
5. Deutsch 1953, s. 17. Se også Deutsch et al. 1968.
6. Agøy 1994, s. 6; Sundelius 1982, s. 179; Neumann 1992A, s. 7f; Neumann 1992B, s. 13f.
7. Jfr. Steiner 1997, s. 534.
8. Deutch 1953, s. 17; Jakobssen, Rokkan & Vetti 1956.
9. Østergaard 1994, s. 9. Se også Sundelius 1982, s. 179.
10. Lindgren 1959, s. 238f.
11. Carlsson 1970, s. 481. Regjeringssamarbeidet under krigen har vært karakterisert som «nästan reguljärt», se Hästad 1962, s. 24.
12. Andersson 1994, s. 51.
13. Rasmussen 1978, s. 60. Erik Sjøqvist, utenriksminister Scavenius' biograf, har karakterisert møtene som en av krigstidens få «lysere sider» -

- skjønt de ikke fikk noen stor betydning for de tre lands forhold til de krigførende, Sjøqvist 1973, s. 236.
14. Christensen 1961, s. 20f; Fuglum 1978, s. 480.
 15. Hansen 1994, s. 16.
 16. Kjelstadli 1994, s. 156f.
 17. Se f.eks. Rasmussen 1978, s. 60; Gihl 1951, s. 194-196, 312; Keilhau 1938, s. 260; Sjøqvist 1973, s. 144f; Keilhau 1927, s. 45.
 18. Danmarks forhold til Storbritannia er behandlet av Tage Kaarsted, som hovedsakelig omtaler kongemøtet i 1917, Kaarsted 1974, s. 88f, 64f. Statsviterne Walter Boss og Carsten Holbraad har i sine respektive bøker om Danmarks utenrikspolitikk ikke omtalt det nordiske samarbeidet, Boss 1982; Holbraad 1991. Sveriges forhold til vestmaktene de siste krigsårene er behandlet i Koblik 1972, som knapt nok nevner det nordiske samarbeidet. Torsten Gihls gjennomgang av Sveriges utenrikspolitikk dekker imidlertid også dette temaet, Gihl 1951.
 19. Norges forhold til de krigførende er behandlet i Riste 1965, som stort sett begrenser seg til korifattede omtaler av de to kongemøtene (1914 og 1917), Riste 1965, s. 61f, 133f, 258, 260. I den siste norske framstillingen av norsk utenrikspolitikk under første verdenskrig er det regionale samarbeidet på det nærmeste avskrevet i et kort kapittel med overskriften «Skandinavisk avstand», Berg 1995, s. 186-189.
 20. Berg 1995, s. 66.
 21. Lindberg 1958, s. 262-269 og passim. Gunnar Åselius har vist at den russiske trussel går som en rød tråd gjennom den svenske utenrikspolitikens historie fra 1880-årene til 1914, og at den fikk næring av sosialdarwinistiske forestillinger i tillegg til de historiske erfaringene, se Åselius 1994B.
 22. Kaarsted 1958, s. 88 og passim.
 23. Om forholdet mellom sikkerhet og handelsinteresser i Danmark, se Laursen 1996.
 24. Riste 1965.
 25. I tillegg til russefrykten har Gunnar Åselius påvist at det i Sverige på politisk og militært hold også fantes en engstelse for et aggressivt Tyskland. Den svenske pro-tyske utenrikspolitikken inntil 1914 kan forklares som utslag av «rädsla för repressalier» fra Tyskland, se Åselius 1994A, s. 265. Dette står i motstrid til Gihls vurderinger, se Gihl 1951, s. 93-101.
 26. Sosialdemokratene hadde under unionskrisen krevd en rask og fredelig skilsmisse uten svenske motkrav, se Mårald 1974, s. 243-252. Kongehuset med kronprinsen i spissen, hadde nektet å bruke militære midler for å tvinge nordmennene til retrett

med den begrunnelse at maktbruk ville odelegge muligheten for «ett möjligt återknyttande af de brustna banden en gång i en tidigare eller senare framtid», Carlgren 1967, s. 91.

27. Berg 1995, s. 181.

28. Åselis 1994B, s. 403.

29. Se Berg 1995, s. 187.

30. Se Berg 1995.

31. Berg 1995, s. 165.

32. Berg 1996, s. 158.

33. Således ble det nordiske lærermøtet avholdt som planlagt sommeren 1905 med et større deltakerantall enn noen sinne, se Backholm 1994, s. 21 og 23; Hvidt 1994, s. 198; Hilden 1994, s. 107f. I 1911 ble det første egentlige norsk-svenske parlamentariker-møtet avholdt - i Kristiania. Louis de Geer mintes i sine memoarer hvordan hans appell om samarbeid mellom fredsvennene ble møtt med hjertelighet i norsk og dansk presse, mens de konservative deler av svensk opinion uttrykte sterkt mishag. En svensk avis advarte mot «samforstånd» med Norge, fordi det ville innebære «att svenska intressen åsidosätas eller hänsynslöst exploateras», De Geer 1926, s. 51-54.

34. Hilden 1994, s. 109. Den nordiske historiker-kongressen, som skulle ha vært avholdt i Lund sommeren 1905, ble boikottet av nordmennene og majoriteten av de danske historikerne, se Tankar i skandinaviska frågor, i *Nordens aarbok 1924*, s. 111. Også arbeidet i Nordisk Forening til Økonomisk Samarbeid, stiftet i 1904, stoppet opp etter unionsoppløsningen, se Hansen 1994, s. 66f.

35. Se Lindroth 1977; Goksøy 1994, s. 70f.

36. UD P6G 1/13, jnr. 15118, Riksdagens protokoll, andra kammaren, nr. 48, 1914, s. 4, Riksdagens protokoll, första kammaren, nr. 43, 1914. Store deler av svensk presse viste til at «det norska granitmonumentet» «i själva verket» var et monument over 1905, hvis hendelser det store flertall av det svenske folk «icke torde hysa någon önskan att fira», *Stockholms Dagblad*, 19/9-13; *Nya Dagligt Allehända* 19/9-13 og 12/8-13.

37. Allerede et år tidligere hadde utenriksminister Ehrensvärd gjort det klart at offisiell svensk representantasjon ikke kunne påregnes i denne forbindelse, UD P6G 1/13, 12/4-13, Brunchorst til utenriksministeren.

Den svenske delegasjonen på avdukingsseremonien for fredsmonumentet ble da også beskjeden. Bare omkring ti av riksdagens medlemmer, mens hele 70 av Stortingets medlemmer anført av stortingspresident Løvland, kastet glans over begivenheten. Løvland hilste fra den norske regjering, og minnet om den nylig inngåtte norsk-svenske avtale om ikke å «skytte på hverandre»,

mens biskopen i Visby understreket at halvøyas folk under den pågående stormaktskrigen var «hänvisade till varandre» idet et angrep på det ene landet, ville true begge, *Dagens Nyheter* 19/8-14.

38. Dk. UM 1856, depecher fra Kra., 5/12-08 jnr. C 9725.

39. Berg 1995, s. 84f og 334, note 78.

40. De nordiske ministermøtene under første verdenskrig:

1) Malmö 18.-19. desember 1914. Kongene og utenriksministrene, ikke statsministrene.

2) København 9.-11. mars 1916.

3) Kristiania 19.-22. sept. 1916.

4) Stockholm 9.-11. mai 1917.

5) Kristiania 28.-30. november 1917. Også kongene.

6) København 26.-28. juni 1918.

Dk. UM 1909, 5F5, Officielle Kommunikéer ang. de nordiske Konge- og Ministermøder under Verdenskrigen. I tillegg møttes sakkyndige delegerte fra regjeringene ved flere anledninger, UD P12C 2/17, Oversigt over Norges samarbeide med Danmark og Sverige under krigen, udatt., usign., ik. jnr.

41. Sjøqvist 1973, s. 145. Scavenius' mistanke ble ikke mindre av at hans anmodning overfor utenriksminister Wallenberg i august 1914 om en dansk-svensk ikke-angrepsavtale ble avvist som overflødig, se Sjøqvist 1973, s. 142f.

42. Wilhelm Carlgren har funnet dokumentasjon på at det ikke var kong Gustav, men Wallenberg, som tok initiativet til møtet, og at hensikten var å komme i forkjøpet det den svenske utenriksminister tolket som tyske planer om å drive Sverige i krig med Russland. Ved å samle de tre land - det ene tysk- og de to andre vestorienterte - kunne man vise opp en solid skandinavisk nøytralitetsfront først og fremst mot Tyskland, og samtidig styrke Wallenbergs posisjon i den svenske regjering, Carlgren 1967, s. 65f.

43. Sv. UD 1902, vol. 100, 10/12 og 15/12-14, Günther til Wallenberg; Sjøqvist 1973, s. 144; Greve 1980, s. 192, 184.

44. Keilhau 1938, s. 260.

45. Keilhau 1938, s. 260; Gihl 1951, s. 48.

46. Lindman 1972, s. 210.

47. UD P12C 2/17, Hagerup til Ihlen, Sth. 18/9-18, jnr. 24907.

48. Lindman 1972, s. 210f.

49. Lindman 1972, s. 211.

50. UD P12C 3/14, bilag 1 til PM av Wollebæk, 15/3-16, jnr. 32659.

51. Lindgren 1993, s. 11f, 24.

52. UD P2K 15/16, Vogt til Ihlen, Lond. 27/9-16, jnr. 29407; sst. Wedel Jarlsberg til Ihlen, Par. 19/9-16, jnr. 27541. Se også Lindgren 1993, s. 43.

53. UD P2K 15/16, Ihlen til legasjonene i Petrograd etc., 22/9-16, jnr. 27980.
54. Spania og USA avslo invitasjonen, mens USA og Sveits innskrenket seg til å bemyndige sine gesandter i Stockholm til å forhandle, se Gihl 1951, s. 198f.
55. Lindgren 1993, s. 43. Den franske regjering gjorde det på den annen side klart at den norske regjering ble oppfattet som «garanti» for at ingen beslutninger «i en for de alliertes uvenlig retning» ville bli fattet - f.eks. på København-møtet våren 1916, UD P12C 3/14, Wedel Jarlsberg til Ihlen, Paris 4/3-16, jnr. 6897.
56. Lindgren 1993, s. 45f.
57. Lindgren 1993, s. 48.
58. Lindgren 1993, s. 48.
59. Lindgren 1993, s. 49.
60. Lange 1922, s. 83-85.
61. Se Berg 1995, s. 92.
62. UD P12C 3/18, PM om forhandlingene i København ..., 1/7-18 sign. Jens Bull, jnr. 17418; Lindgren 1993, s. 49.
63. Verken Norderland, Sveits eller Spania var interessert, se Lindgren 1993, s. 51-53. De tre nasjonale komiteene fortsatte imidlertid senhøstes 1918 arbeidet med å utrede grunnlaget for en framtidig internasjonal fredsorganisasjon, se Lindgren 1993, s. 54.
64. Gihl 1951, s. 242-245. Se også UD P2B 1/15, notat av Wollebæk 27/12-16, og notat av Wollebæk, 23/12-16.
65. UD P2B 1/15, Wallenberg til Ihlen, 31/12-17, jnr. 536.
66. Gihl 1951, s. 246. Se også UD P2B 1/15, Hagerup til Ihlen, Sth. 8/1-17, jnr. 1099.
67. Fasting 1955, s. 257.
68. Berg 1995, s. 215-221.
69. Dk. UM 1909, 10D21B, Scavenius til dk. gesandt i Berlin, Kb. 26/10-16.
70. Dk. UM 1909, 10D21B, Scavenius til dk. gesandt i Kra., 31/10-16.
71. Dk. UM 1909, 10D21B, telegr. fra leg. Sth., 31/10-16.
72. Dk. UM 1909, 10D21B, Scavenius til dk. gesandt i Berlin, 26/10-16.
73. UD P12C 1/17, PM 20/5-17 av v[on] T[angen], jnr. 17402.
74. FO 371/3022/177155, Findlay to FO, 27/11-17.
75. UD P12C 2/17, protokoll, 20/11-17, ik. jnr. På norsk side ble Statens Varebytteraad etablert, Keilhau 1927, s. 249.
76. Verdens Gang 1/12-17.
77. Tidens Tegn 26/11-17, sign. A.C.H.
78. Stockman 1923, s. 104, tab. 1. Se ellers Gihl 1951, s. 299.
79. Keilhau 1927, s. 250.
80. Stockman 1923, s. 103. Se også Gihl 1951, s. 298; Hansen 1994, s. 67-69.
81. Keilhau 1927, s. 250.
82. Se Berg 1995, s. 254.
83. Dagbladet 16/11-17.
84. Berg 1995.
85. Salmon 1988, s. 121.
86. Norske Intelligenssedler 4/3-16.
87. Verdens Gang 14/4-17.
88. Norges Handels og Sjøfarts Tidende 16/9-16.
89. Berg 1995, s. 308.
90. Berg 1996, s. 155.
91. Vedung 1995. Se også Terjesen 1997, s. 2, 17, 107-111.
92. Wahlbäck 1982, s. 11, s. 9-12.
93. Stråth 1981, s. 105.
94. Aftenposten 1/12-17. Se også Tidens Tegn 1/12-17, Dagbladet 20/12-14.
95. Norske Intelligenssedler 16/12-14.
96. Stortingsmeddelelse nr. 13 (1922), s. 6.
97. Svensk Lösen 19/5-16.
98. Paasche 1922, s. 84.
99. Berg 1995.
100. Berg 1995B.

Kilder og litteratur

Kilder

Aviser og tidsskrifter

Aftenposten.
Dagbladet.
Dagens Nyheter.
Nordens Aarbok.
Norges Handels- og Sjøfarts Tidende.
Norske Intelligenssedler.
Nya Dagligt Allehända.
Stockholms Dagblad.
Svensk Lösen 1916.
Tidens Tegn.
Verdens Gang.

Arkivalia

St.med.=Stortingsmeddelse nr. 13 (1922). I Stortingets arkiv.
UD=Utenriksdepartementets arkiv av 1906. I Riksarkivet, Oslo.
Sv. UD=Utrikesdepartementets arkiv av 1902. I Riksarkivet, Stockholm.
Dk. UM=Udenrigsministeriets arkiv av 1856 og 1909. I Rigsarkivet, København.
FO=Foreign Office. I Public Record Office, London.

Litteratur

Agøy, Nils Ivar 1994. *Norden fra krigsteater til fredssone: en drøfting av årsakene til at krig er blitt borte som virkemiddel mellom de nordiske land*. Prøveforelesning til dr.philos.-graden, 18. november 1994, manus, utlånt av forfatteren.

Andersson, Jan A. 1994. *Nordiskt samarbete: Aktører, idéer og organisering 1919-1953*. Lund Political Studies 85: Lund.

Backholm, Johan 1994. "När lärarna blev nordister - om skandinavism och nordism på de första nordiska skolmötena". I *Nordisk Tidskrift* 1994:1, s. 17-27.

Berg, Roald 1995. *Norsk utenrikspolitikks historie*. Bd. 2. *Norge på egen hånd 1905-1920*. Oslo: Universitetsforlaget.

Berg, Roald 1995B. "Norsk nasjonsbygging og

1905. Paper ved symposiet *Den svensk-norska unionsopløsning: Händelsesförlopp och perspectiv på statsbildnings-processer och riksopløsninger*. Karlstad 20.-21. september 1995.

Berg, Roald 1996. Nansen som diplomat 1905-1918. I Olav Christensen & Audhild Skoglund (red.), Berg, Roald 1996. Nansen som diplomat 1905-1918. I Olav Christensen & Audhild Skoglund (red.), *Nansen ved to århundreskifter*. Oslo: Aschehoug/Norsk Folkemuseum, s. 153-165.

Bjørge, Narve, Øystein Rian & Alf Kaartvedt 1995. *Norsk utenrikspolitikks historie*. Bd. 1. *Selvtendighet og union*. Oslo: Universitetsforlaget.

Boss, Walter 1982. *Danmarks udenrigspolitik 1720-1982*. København: Systime.

Carlgrén, Wilhelm M. 1967. *Ministären Hammarskjöld. Tillkomst. Söndring. Fall. Studier i svensk politik 1914-1917*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.

Carlsson, Sten 1970. *Svensk historia*. Bd. 2. *Tiden efter 1718*. Tredje opplagen. Stockholm: Svenska bokförlaget.

Christensen, Chr. 1961. *Vårt folks historie*. Bd. 8. *Fra verdenskrig til verdenskrig*. Oslo: Aschehoug.

De Geer, Louis 1926. *Politiska hågkomster från åren 1901-1921*. Sthockholm: Norstedt.

Deutsch, Karl W. 1953. *Political Community at the International Level. Problems of Definition and Measurement*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Deutsch, Karl W. et al. (1957) 1968. *Political Community and the North Atlantic Area*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Fasting, Kåre 1955. *Nils Claus Ihlen*. Oslo: Gyldendal.

Fuglum, Per 1978. *Norges historie*. Bd. 12. *Norge i støpeskjeen 1884-1920*. Oslo: Cappelen.

Gihl, Torsten 1951. *Den svenska utrikespolitikens historia*. Bd. IV. 1914-1919. Stockholm: Norstedts.

Goksøy, Matti 1994. «Nationale Idretter» - et 1800-tallsprodukt? I Øystein Sørensen (red.), *Nasjonal identitet - et kunstprodukt?*, Norges forskningsråd, KULTs skriftserie nr. 30/Nasjonal identitet nr. 5, s. 53-72.

Greve, Tim 1980. *Haakon VII. Menneske og*

monark. Oslo: Gyldendal.

Hansen, Svein Olav 1994. *Drømmen om Norden. Den norske Foreningen Norden og det nordiske samarbeidet 1919-1994*. Oslo: Ad Notam.

Hilden, Adda 1994. Nordisk lærerindsamarbejde omkring 1900. I *Den jyske historiker*. Nr. 69-70, s. 98-113.

Holbraad, Carsten 1991. *Danish Neutrality. A Study in the Foreign Policy of a Small State*. London: Clarendon Press.

Hvidt, Kristian 1994. Skandinavismens lange linier. I *Nordisk Tidsskrift* 1994:4, s. 293-304.

Håstad, Elis (1958) 1962. *Sveriges historia under 1900-talet*. Stockholm: Bonniers.

Jakobssen, Knut Dahl, Stein Rokkan & Normann Vetti 1956. *Kontakt og samarbeid mellom de nordiske folk*. Oslo: Sollihøgda.

Keilhau, Wilhelm 1927. *Norge og verdenskrigen*. Oslo: Aschehoug.

Keilhau, Wilhelm 1938. *Det norske folks liv og historie*. Bd. 11. *I vår egen tid*. Oslo: Aschehoug.

Kjelstadli, Knut 1994. *Norges historie*. Bd. 10. *Et splittet samfunn*. Oslo: Aschehoug.

Koblik, Steven 1972. *Sweden: The Neutral Victor. Sweden and the Western Powers 1917-1918. A Study of Anglo-American-Swedish Relations*. Lund: Lund Studies in International History 3.

Kaarsted, Tage 1974. *Storbritannien og Danmark 1914-1920*. Odense.

Kaarsted, Tage 1958. *Hvad skal det nytte? De radikale og forsvaret 1894-1914*, Århus: Jysk Selskab for historie/Universitetsforlaget i Aarhus.

Lange, Christian L. 1922. "Francis Hagerup som internasjonallist" I *Tidsskrift for Retsvidenskab* 1922, s. 59-97.

Laursen, Johnny 1996. "Indenrigspolitikens fortsættelse med andre midler? Samspelet mellem indenrigspolitik og udenrigsøkonomi i nyere dansk historie". I *Den Jyske Historiker*, nr. 73, 1996, s. 55-73.

Lindberg, Folke 1958. *Den svenska utrikespolitikens historia*. Bd. III:4, 1872-1914. Stockholm: Norstedts.

Lindgren, Raymond E. 1959. *Norway-Sweden. Union, Disunion, and Scandinavian Integration*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Lindgren, Nils Yngvar Bøe 1993. *Norge og*

opprettelsen av Folkeforbundet. Hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo.

Lindman, Arvid 1972. *Dagboksanteckningar*. Utg. Nils F. Holm. Stockholm.

Lindroth, Jan 1977. "Unionsupplösningens 1905 och Idrotten. Den svenska idrottsrörelsen i en utrikespolitisk krissituation". I *Sveriges Centralförening för Idrottens Främjande årsbok*, s. 1-19.

Mårald, Bert 1974. *Den svenska freds- och neutralitetsrörelsens uppkomst*. Stockholm: Akademiförlaget.

Neumann, Iver B. 1992A. *Regions in International Relation Theory. The Case for a Region-Building Approach*. Research Report No. 162, November 1992. Norsk Utenrikspolitikk institutt.

Neumann, Iver B. 1992B. Tre innfallsvinkler til Norden. I Iver B. Neumann (red.). *Hva skjedde med Norden?* Cappelen: Europa-programmet, s. 11-30.

Nordens aarbok 1924.

Paasche, Fredrik 1922. "Nogen ord om norsk nationalfølelse". I *Nordens aarbok 1922*.

Rasmussen, Erik 1978. *Danmarks Historie*. Bd. 13. *Velfærdsstaten på Veij*. København: Gyldendal.

Riste, Olav 1965. *The Neutral Ally. Norway's Relations with Belligerent Powers in the First World War*. Oslo: Universitetsforlaget.

Salmon, Patric 1988. "British Security Interests in Scandinavia and the Baltic 1918-39". I *Studia Baltica Stockholmensia* 3. Stockholm: Almqvist & Wiksell, s. 113-136.

Sjøqvist, Viggo 1973. *Erik Scavenius. Danmarks udenrigsminister under to verdenskrige. Statsminister 1942-1945*. Bd. 1. 1877-1920. København: Gyldendal.

Steiner, Zara 1997. "On writing international history: chaps, maps and much more". I *International Affairs*. Vol 73, s. 531-546.

Stockman, Sven K. 1923. "Det nordiskal varuutbyttet efter världskriget". I *Nordens Aarbok* 1923, s. 103-113.

Stråth, Bo 1981. "The Illusory Nordic Alternative to Europe". I *Cooperation and Conflict*. Vol. 15, s. 103-114.

Sundelius, Bengt 1982. "The Nordic Model of Neighbourly Cooperation". I Bengt Sundelius (ed.),

Foreign Policies of Northern Europe. Boulder, Colorado: Westview Press, s. 177-196.

Terjesen, Bjørn 1997. *Betingelsene for den fredlige oppløsningen av den svensk-norske unionen i 1905*. Hovedoppgave i historie, Universitetet i Bergen.

Vedung, Evert 1995. "Varför blev det inte krig mellan Sverige och Norge i 1905?" Paper ved sumposiet *Den svensk-norska unionsupplösning: Händelsesförlopp och perspektiv på statsbildningsprocesser och riksupplösningar*. Karlstad 20.-21. september 1995.

Wahlbäck, Krister 1982. *The Nordic Region in Twentieth-Century European Politics*. I Bengt Sundelius (ed.), *Foreign Policies of Northern Europe*. Boulder, Colorado: Westview Press, s. 9-32.

Østergård, Uffe 1994. "Norden - europæisk eller nordisk?" I *Den jyske Historiker*. Nr. 69-70, s. 7-37.

Åselius, Gunnar 1994A. "Storbritannien, Tyskland och den svenska neutraliteten 1880-1914: en omvärdering". [Sv.] *Historisk Tidskrift*, nr. 2, s. 228-266.

Åselius, Gunnar 1994B. *The "Russian Menace" to Sweden. The Belief System of a Small Power Security Élite in the Age of Imperialism*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.